

JUHÁSZ FERENCNÉ

KÉT IRÓ A SZÁZADFORDULÓN*

(BRÓDY SÁNDOR ÉS JUSTH ZSIGMOND)

Amikor a századforduló rendkívül változatos irodalmából figyelmünket két olyan író felé fordítjuk, akiket születésük azonos, 1863-as, dátumán kívül látszólag semmi nem kapcsolhat össze, akkor ezt azért tesszük, hogy a korszak művészetében található azonosságot, a tegnap modernségének a természetét kutassuk.

Bródy Sándor és Justh Zsigmond különböző származású, különböző mentalitású, különböző életű író. Nem is nagyon szerették egymást. Justh a naplójában „éhes farkashoz” hasonlítja Bródyt, Bródy sznob szépléleknek tartja Justhot, noha emellett kölcsönösen nagyra becsülték egymás tehetségét, amint a levelekből és más szövegekből ugyancsak kitűnik. Van közöttük hasonlóság is: mindketten programosan naturalista regényírók. Esményképük a nagy orosz regény mellett a francia próza, Bródynak elsősorban Zola, Justhnak a Goncourt-testvérek. A naturalista igénynek megfelelően mindketten nagy, az egész társadalom életét átfogó regényciklust terveznek. Justh *A pénz legendájának* előszavában írja:

„Meg kell vizsgálni a társadalmi osztályokat, mi használható belőlük?” „Regényciklust akarok írni — így a fiatal Bródy —, megírni czeekben ama benyomásokat, melyeket a mai társadalom, ez a kaotikus, forrongó Új Magyarország tesz rám. Szeretném ezt az átmeneti kort jellegzetes részeiben megvizsgálni. Kezdeni az általános problémákon, átmenni a különösbbe.”

A nagy, mindent magába foglaló regényfolyamot nem írták meg. Hogy paradoxonnal fogalmazzunk: Justhot a halál, Bródyt az élet akadályozta meg ebben. A különbségek és a hasonlóság mellett a két íróban és a kor egész művészetében van egy lényeges azonosság és ez: a szecesszió. A szecesszió a századforduló művészi lázadása volt, amely azoknak az ellentmondásoknak a talaján jött létre, melyek Európát a 90-es évektől egyre érezhetőbben szétfeszítették, s később világháborúhoz vezettek. A 20. század egyik nézőpontból a fokozódó jólét, a prosperitás, a liberalizmus és a demokratizmus kibontakozásá-

* Korreferátumnak készült a Magyar Irodalomtörténeti Társaság orosházi vándorgyűlése (1969. ápr. 11—13.) századvégi vitájához.

nak százada, a tudományos és technikai forradalomé, a civilizáció elterjedésének százada, amelyet a haladás gondolatának már-már vallásos optimizmusa és a gazdagság, élni tudás jó közérzete hatott át. Régi szép idők, aranykor, Belle Epoque, Golden Age, ezek a szavak őrzik a háború előtti, boldog Európa öntudatának emlékét, egy olyan korét, amikor minden biztosnak, megoldhatónak és örökkévalónak látszott, és ahogy mondani szokták, még a pénz is aranyból volt. Ugyanakkor a 19. század a szociális és a nemzeti kérdés kiéleződésének, a gyarmatosítás kiterjedésének százada, hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki, a szinte napról-napra szaporodó kérdések közül. A kettő feszültségére, amelyet természetesen csak a legjobbak érzektek — a kor értelmisége és művészete a szecesszióval válaszolt, a kivonulással, az elkülönüléssel. A művészet és a polgári társadalom értékrendjének szembekerülése már jóval előbb elkezdődött, művészi vetülete ennek a naturalista regény, az impresszionista festészet, a szimbolista vers. Az eszmény és a valóság, művészet és élet szétválásának folyamata az 1871-es párizsi kommün leverése, brutális és alapos megtorlása után felgyorsult, és a század végére a szecesszióban kristályosodott ki, amikor is már egy nemzetközi sugárzású művészi mozgalommá nőtt. Folyóiratok, újságok, színházak, festők műtermei, kávéházak, képző- és iparművészeti tömörülések az új irányzat műhelyei, s megtaláljuk őket — lényegében azonos indulatokkal — Petrográdban, Münchenben, Bécsben, Prágában, Londonban, Párizsban, Darmstadtban, Berlinben és nálunk is. A szecesszió individuális lázadás, amely az egyéniség korlátlan szabadságát, a személyiség titokzatos voltát és nagy lehetőségét hirdeti. Vallja az élet és a művészet egységét és egyetemességét, ez magyarázza a különböző művészeti ágak szoros kapcsolatát, a meglevő társadalmi renddel szemben pedig egy „megreformált”, megváltozott életeszmenyt hirdet, a szépséggel és a művészetben kifejeződő emberi igazsággal megneemesített, megváltott életet. A szecesszió rendkívül sokrétű irányzat, hangsúlyozott és túlméretezett individualizmusából következően kevés a hasonlóság a kiemelkedő nagy egyéniségek és művek között, ahány művész szinte annyi szecesszió, van azonban egy mindegyiket átsugárzó azonosság: elkülönülés a társadalom uralkodó rendjétől, uralkodó eszményeitől a szuverén egyéniség jogán, és az új művészet, az új emberi eszmények lázas keresése, sokszor irreális utakon. Ezt az azonosságot találhatjuk meg Bródy Sándor és Justh Zsigmond között is.

Szecessziójuk, a századforduló korszerű, modern életérzése, az európai fin de siècle sajátosan magyar kifejezése volt, s ez nagyon sok vonatkozásban azonosságot teremt a két olyannyira különböző író között. Ilyen az életmódban megnyilatkozó lázadás: Justh dandyzmusa és Bródy Sándor bohémisége. Az életmód reformjának mondhatjuk azt a törekvést, ahogyan mindkét író kialakította az uralkodó kon-

vencióktól eltérő életstílusát. Justh élete felháborítóan eltért a korabeli átlagarisztokrácia szokásaitól. Jellegzetes századvégi jelenség, magyar képviselője annak a nemzetközi típusnak, amelynek királyi házból való tagja a welszi herceg, a viktoriánus Európa aranyifja a későbbi VII. Edward volt: a man about the town, a városi ember, pontosabban a nagyvilági ember. Justh az a mindig divatosan öltöző világfi, aki egyformán otthon érzi magát bármely részén a világnak, a nagyvárosokban éppúgy, mint a pusztán vagy a nemzetközi fürdőhelyeken, Nizzában, Monte Carloban vagy Karlsbadban. Otthon van a festők műtermében, atalierekben, tárlatokon és aukciókon éppúgy, mint a művészkozmákban, vagy az anarchisták titkos gyűlésén, és szinte kötelezően idéz minden író a saját nyelvén, leginkább franciául, angolul. Antokolszkij, a Párizsban élő orosz szobrász, Mefisztónak mintázta meg. Justh sovány, szakállas, a gondolkodó pózában ülő Mefisztó; Péterfy Jenőnek a *Káprázatok* című kötetéről írt bírálatából idézve: „Kevés Hamlet parfümmel behintve”. Justh, Naplójának tanúsága szerint, Proust vagy Oscar Wilde dandy hőseinek rokona. De ugyancsak műveinek tanúsága szerint, ennek a dandyzmusnak a tartalma, a hallatlanul érzékeny, vérbeli művész különállása, szecessziója, osztályának kötelező szokásaival és gondolkodásával való szembe fordulása. Érzékeny a világ minden jelenségére: a lélek válságaira, a társadalom igazságtalanságaira, sznobizmusára, pöffeteg göggyére, üres úrhatnamságára, éppúgy mint a mélyben alakuló új jelenségekre, érzékeny a halandó emberre, aki „homogén” vele, hogy kedvelt kifejezését használjuk. Itt és így azonos Justh dandyzmusa és Bródy Sándor lázadása, amelyet sokáig a bohémesség árca fedett el előttünk. A bohém Bródy: a kávéházi élet, a hotelszobák lakója, Erősz megszállottja, színházi és társasági sikerek, az életés-élet hőse. A maga korában szecessziós jelentése van ennek a bohémiségnek is: küzdelem a felgyorsult lételemppóval, az anyagi gonddal, a művész önállóságáért és függetlenségéért. Bródy szecessziója a polgári konvencióktól való elfordulás, a hipokrita erkölcsökkel szemben a felszabadult, új utakat kereső, társadalmi rang nélkül, pusztán emberi rangjában egyenrangú egyéniség szabadságának, méltóságának, szépségének hirdetése. Életművükben megtaláljuk a szecessziónak ezt a lírai áramát: a kívülre rekedtek, a szegények és szenvedők indulatát és érzékenységét Bródynál, a halálraítéltek fájdalmas rezignációját és dekadenciáját Justhnál.

Az életmű egy másik rétege, ahol a nagy különbségek inellett szecessziós azonosságra bukkanunk: a két író társadalmi reformgondolatai. Mindkettő más nézőpontú, Justhban az arisztokrácia, Bródynál a városi polgárság, kispolgárság és a szegénység érdekei fejeződnek ki, azonosak abban, hogy mindketten az egyénből indulnak ki és a konkrét társadalmi gondolat feloldódik az elvont, morális, általános emberiben, és egy messianisztikus világmegváltó szándékban.

Justh világosan látja osztályának halálraítéltségét, dekadenciáját. Regényének hőisével elmondhatja ezt a sokat jelentő szót: Fuimus, voltunk. 1888-ban megjelent egy novellája a *Magyar Szalonban*, címe: *A jövő nemzedékekért*. A novella arról szól, hogy a fajta gyönyörű virága a szép, arisztokrata Kálnokyné megöli az unokatestvérével kötött házasságából származó idegbeteg fiát és púpos lányát, majd saját magát lövi agyon. Biológiai szemléletű, naturalista novella, szuggesztív erővel fejezi ki Justh véleményét, ítéletét. Másutt a fajta vad mentenivágyása, a megoldás kétségbeesett keresése kap művészi formát. Így a kiválás genezise harmadik kötetében, Justh legjobb regényében, a *Fuimusban*, amelynek, földbirtokos hőstét, Czobor Ádámot egy parasztlánnyal házastja össze. A kisbérleti rendszerrel megoldott földreform, a parasztsággal felfrissített fajta elgondolása ez, később Szabó Dezsőnél jelentkezik ismét. A modern konzervativizmus, az ideál-realizmus, szintetikus szocializmus eszméje, ahogyan ez az irányzat a Társadalomtudományi Társaság 1904-es vitáján nevezte magát. Individuális elképzelés, amely a keresztényi szeretet, az altruizmus kifejlődésétől várja a társadalom reformját, az ember, a szegénység és gazdagság problémáinak megoldását. A magát szocialistának, forradalmárnak valló Bródy is, a „lelki szocializmustól”, az egyéniség változásától, egy új értékrend kialakításától reméli azt a mindent felfrissítő, az élet fejlődésének akadályait elsöprő forradalmat, Messiást vagy bármi mást, ami a jövőndöt biztosíthatja. Más indítékú célok és indulatok ezek, és lényegében mindkettő irreális, de mindkettő hisz az emberben, az ember változásra való képességében, a jóra való hajlamában, a művészet, a szó erejében. Ez a hit: az egyén változása mint a társadalmi kérdéseket megoldó legfőbb és egyetlen tényező, korunkban olykor naivitásnak hat vagy romantikusnak, de végső soron, amennyiben ez már a tágabb értelemben vett erkölcs kérdéseire kapcsolódik, mutatja a szecesszió jövő felé irányuló társadalmi, közösségi indulatát és az emberrel való együttérzését, humanizmusát.

Európai jelensége a szecessziónak a népművészet és a primitív művészet iránti érdeklődés. Olyan forrásvidéknek látják ezt a kor művészei, ahol az ember érzései, gondolatai, a világról való elképzelései eredeti formájukban találhatók meg. Justh az ősi görögség egyetememes életfilozófiájának őrzőjét látja a parasztságban. Célja az, hogy a parasztságban rejlő tehetségeket felszínre hozza, és a magyar parasztot az egész világon ismertté tegye. Elméletében sok rokonszenves vonás és sok ingoványos elképzelés keveredik össze, viszont sok kitűnő, máig hatásos novellát írt a parasztság életéről. (Legnagyobb párizsi sikerét a *Pusztai könyvével* aratta.) Bródy drámát és novellákat írt, amelynek hősei, hősnői parasztok. Mindkettőjük látásmódja naturalista, ábrázolásmódjuk azonban szecessziósan stilizált.

Nem azonos ez a stilizáltság a népszínművel, amely egy életmódot eszményít, sokkal inkább a szecessziós díszítő művészet vonalasrajzú allegóriáival. Nem az életmód, hanem az ember eszményítése. Írásaikban a paraszti élet, szokás vagy esemény a maga szomorú, lázító, naturalis mivoltában jelenik meg, de az ember az körülrajzolt, stilizált, eszményített. Justhnál a paraszt a művészi szépség eszménye lesz. Egy felvidéki parasztlány olyan, mint a Holbein madonnák, a lovát fűrdető csikós egy görög szobor szépségével igézi meg az író, aki az ősi és a modern szépség azonosságát fedezi fel benne. Ugyanúgy, amint Isidora Duncan, aki a modern táncot görög vázák ábrázolta táncosnők mozdulataival frissítette fel, és egy magyar pusztai parasztlány saját koreográfiájú táncában ennek hasonmását fedezte fel.

Bródy paraszthősei az elnyomás, a szegénység, a testi, lelki eltorzulások ellenére az ősi természetesség, egészség, eredetiség eszményei lesznek, akár Kaál Samu tragédiájában, akár a Juló és Julis humorában: az emberség törvényének vagy drámájának, tragédiájának és komédiájának megvallói, jelképei.

A szecessziós stílus mögött egyfajta lehetséges emberi mentalitás van, amely a különbségekben is felismerhető azonosságként jelentkezik. Ennek a mentalitásnak az alapja: az izolált Én, a személyiség abszolutizálása. Az életmód reformja, a konvenciókkal való szakítás — az Én szecedálása a társadalomból — és a közösségi elgondolások messianisztikus elvontsága az egész európai szecesszióknak — s benne a mienknek is — jellemzője. A parasztsághoz és a parasztkultúrához való viszony azonban a magyar, a közép-európai szecesszióban hangsúlyosabb, összekapcsolódik a politikailag bonyolult nemzeti kérdéssel, így nemcsak a magyar szecesszió sajátos jellegét határozza meg, de fontosságát is kiemeli.

KISPÉTER ANDRÁS

TÖMÖRKÉNY ÉS A SZÁZADVÉGI NÉPIESSÉG NÉHÁNY KÉRDÉSE*

Az irodalmi, művészi népiesség vizsgálata az elmúlt évek során kiesett az érdeklődés középpontjából. Igaz, a marxista irodalomtudomány korábban is elsősorban ideológiai, társadalmi, politikai szempontból vizsgálta az irodalmi népiességet. Ezen a területen a harmincas években és a felszabadulás után is sok kérdés tisztázódott. Gondolok elsősorban Révai József, Lukács György és mások ilyen

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság orosházi vándorgyűlésén 1969. április 13-án.